

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 20.051.114
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
доктору філологічних наук, професору,
завідувачу кафедри англійської філології
Бистрову Якову Володимировичу
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук, професора,
професора кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України

Ніконової Віри Григорівни

на дисертацію **Фатуллаєвої Нармін Яшар кизи**

«Псевдоввічливі й псевдонеєввічливі стратегії діалогічного мовлення

персонажів у британській постмодерністській прозі»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

зі спеціальності 035 Філологія

галузі знань 03 Гуманітарні науки

1. Актуальність теми дисертаційної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Сучасні мовознавчі дослідження активно зосереджуються на вивченні стратегій і тактик міжособистісного спілкування в різних культурних контекстах, що відображають динаміку соціокультурних відносин і мовленнєвих комунікативних практик. Складниками прагматичної компетенції мовленнєвої взаємодії постають категорії псевдоввічливості і псевдонеєввічливості, які часто використовуються для досягнення прихованих комунікативних цілей: псевдоввічливість – формально ввічливі висловлення для приховування

неввічливих інтенцій, що маніпулюють очікуваннями й емоціями; псевдоневвічливість – зовні грубі або образливі вислови, що насправді сприяють зміцненню соціальних стосунків через гумор, іронію чи грайливість. Дисертація Фатуллаєвої Нармін, у якій здійснено ґрунтовний аналіз псевдоввічливості та псевдоневвічливості як комунікативно-прагматичних категорій у британській постмодерністській прозі, є безперечно актуальним і значущим. Актуальність дисертаційного дослідження підсилюється також тим, що псевдоввічливі та псевдоневвічливі стратегії тісно пов'язані із соціальними ролями, статусом і владними відносинами, що є актуальними питаннями в умовах глобалізації, міжкультурного діалогу та постмодерністських підходів до аналізу культури. Розуміння прихованих смислів у мовленні комунікантів допомагає уникнути непорозумінь у міжнародному спілкуванні. Тема дисертації поєднує аналіз літературного дискурсу з лінгвопрагматичними категоріями, що забезпечує інтеграцію мовознавчих і літературознавчих методів дослідження, створюючи новий погляд на вивчення художніх текстів.

Дисертацію виконано відповідно профілю наукового плану кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Когнітивно-комунікативний та мультимодальний виміри англійського дискурсу» (номер державної реєстрації 0123U100259).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність.

Дисертація Фатуллаєвої Нармін демонструє високий ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, що базуються на теоретичних засадах прагмалінгвістики і дискурсології. Використання сучасних лінгвістичних теорій, зокрема теорії ввічливості П. Брауна і С. Левінсона, теорії імплікатур Г. Грайса та концепцій мовленнєвих актів Дж. Остіна і Дж. Серля, забезпечує надійну теоретичну основу дослідження.

Авторка застосовує комплексний підхід до дослідження, використовуючи сучасні методи аналізу діалогічного мовлення, зокрема функціонально-прагматичний, контекстуальний і стилістичний аналіз. Комплексне застосування цих методів дозволило виявити приховані інтенції мовлення персонажів і

розкрити стратегії створення псевдоввічливих і псевдоневвічливих висловлювань. Вибір британської постмодерністської прози як матеріалу дослідження є обґрунтованим з огляду на її жанрову специфіку, яка передбачає іронію, гру з мовними нормами та деконструкцію соціальних комунікативних моделей. Висновки базуються на аналізі значного масиву емпіричних даних – 5047 фрагментів діалогічного мовлення персонажів, у яких були використані псевдоввічливі і псевдоневвічливі стратегії.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження є достовірними, а його висновки мають високий ступінь обґрунтованості, що підтверджено використаними науковими методами, репрезентативною джерельною базою (239 позицій теоретичних джерел і 42 – ілюстративного матеріалу), що становить одну з необхідних і достатніх умов забезпечення вірогідності результатів філологічних досліджень, достатньою їх апробацією на міжнародних науково-практичних конференціях.

3. Наукова новизна дослідження.

У дисертації вперше здійснено комплексний аналіз категорій псевдоввічливості та псевдоневвічливості, теоретично обґрунтовано поняття «псевдоввічливість» і «псевдоневвічливість» як окремих стратегій комунікації в межах діалогічного мовлення, що передбачає аналіз їх функціональної ролі в побудові тексту та формуванні характерів персонажів. Дисертантка запропонувала інтегровані моделі застосування комунікативно-прагматичних стратегій псевдоввічливості (10 стратегій) і псевдоневвічливості (7 стратегій) з оперттям на наявні підходи до розуміння (не)ввічливості і її ролі в комунікації та описала диференційні ознаки й засоби їх вираження. Дисертація містить ґрунтовний аналіз специфічних мовленнєвих тактик персонажів з акцентом на подвійність значень і приховані наміри мовлення, що виходять за рамки традиційної (не)ввічливості, і демонструє новий підхід до інтерпретації мовної гри, іронії, сарказму та маніпуляції в контексті британської постмодерністської прози. Авторка систематизувала інвентар різнорівневих мовних засобів реалізації псевдоввічливих і псевдоневвічливих стратегій у британській постмодерністській прозі, таких як іронія, сарказм, глузування, натяки,

евфемізми, перебільшення та заниження та ін., що сприяють досягненню комунікативно-прагматичних цілей, маніпулюючи сприйняттям і відносинами між учасниками комунікації.

4. Теоретична цінність і практична значущість отриманих наукових результатів.

Дисертація Фатуллаєвої Нармін відповідає сучасним тенденціям у лінгвістиці і літературознавстві, роблячи внесок у дослідження стратегій і тактик комунікації та специфіки їх застосування в художньому постмодерністському тексті. Отримані результати сприяють розвитку лінгвопрагматики, комунікативної лінгвістики та лінгвостилістики. Вони розширюють теоретичні уявлення про природу псевдоввічливих і псевдоневвічливих стратегій у діалогічному мовленні, про застосування мовленнєвих стратегій і тактик, які імітують або порушують норми ввічливості, про специфіку мовленнєвих взаємодій у британській постмодерністській прозі як відображення соціокультурних процесів і дискурсивних практик, про взаємозв'язок між мовленнєвою поведінкою персонажів і створенням іронії, сарказму, гри слів та інших прагматичних ефектів.

Розроблені у дисертації рекомендації щодо аналізу комунікативних стратегій і тактик можуть бути використані для інтерпретації прихованих смислів у сучасних художніх творах, особливо тих, які належать до постмодерністської традиції, що допомагає дослідникам краще розуміти комунікативні стратегії і тактики персонажів. Напрацювання можуть стати основою для навчальних програм, курсів і тренінгів із прагмалінгвістики, комунікативної прагматики, соціолінгвістики, міжкультурної комунікації, лінгвостилістики, літературознавства й аналізу дискурсу.

5. Загальна оцінка змісту роботи.

Дисертація Фатуллаєвої Нармін на правах рукопису має чітку структуру і містить всі необхідні для дисертаційної праці структурні елементи: вступ, чотири розділи, що містять підрозділи, висновки, список використаних джерел і 9 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, основний текст викладено на 195-ти сторінках. Логічна структура роботи забезпечує поступовий

перехід від визначення теоретичних засад і опису методологічного підґрунтя дослідження до аналізу конкретних стратегій і тактик персонажів. Обсяг наукової праці відповідає вимогам до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

У *Вступі* обґрунтовано вибір теми, сформульовано мету та завдання, об'єкт, предмет і матеріал дослідження, визначено методологію, наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, надано інформацію про апробацію результатів дослідження та наукові публікації.

Перший розділ «Концептуально-теоретичні аспекти дослідження категорії псевдоввічливості й псевдоневвічливості» присвячено аналізу теоретичних основ категорій (не)ввічливості, псевдоввічливості та псевдоневвічливості, зокрема, описано базові поняття (не)ввічливості як об'єктів дослідження, здійснено критичний аналіз сучасних і класичних підходів до цих категорій, визначено поняття «псевдоввічливість» і «псевдоневвічливість», розкрито їх диференційні ознаки й комунікативно-прагматичні функції. Вдало доповнюють текст рисунки інтегрованих моделей псевдоввічливості і псевдоневвічливості. Позитивно оцінюємо систематизований дисертанткою інвентар мовних інструментів і технік, що забезпечують реалізацію цих стратегій у діалогічному мовленні персонажів. Перший розділ відзначається теоретичною глибиною, логічною побудовою та структурованістю. Авторка чітко окреслює концептуальні засади дослідження, спираючись на доречний науковий апарат і міждисциплінарний підхід, що вказує на інноваційний характер роботи.

У *другому розділі* «Методологічні засади дослідження псевдоввічливих і псевдоневвічливих стратегій у британській постмодерністській прозі» обґрунтовано комплексний підхід до аналізу псевдоввічливих і псевдоневвічливих мовленнєвих стратегій у британській постмодерністській прозі. Дисертантка логічно й детально описує використані методи дослідження, зосереджуючись на вивченні меж між ввічливістю та неввічливістю, залежно від намірів мовця, обраних мовних засобів та умов ситуації. Основний акцент зроблено на комунікативно-прагматичному підході, який забезпечує всебічний аналіз мовленнєвих явищ і стратегій взаємодії між персонажами. У *другому*

розділі запропоновано чітку структуру аналізу з використанням сучасних лінгвістичних підходів та інструментів, що дозволяє оцінити ефективність реалізації псевдоввічливих і псевдоневвічливих стратегій у постмодерністській літературі. Матеріал подано системно, що відповідає завданням дисертаційного дослідження. Загалом, другий розділ створює міцний методологічний фундамент для подальших, практичних розділів дисертації, концентруючи увагу на функціонально-прагматичному аналізі тексту.

Третій розділ «Функціонування псевдоввічливості в британській постмодерністській прозі» – це практичний аналіз застосування в діалогічному мовленні персонажів мовленнєвої стратегії псевдоввічливості та її диференційних ознак. Авторка досліджує механізми, за допомогою яких формально ввічливі висловлювання маскують неввічливі інтенції мовця. Це явище характеризується як оманлива доброзичливість, що приховує несхвалення, презирство або незгоду. Заслуговує на схвалення запропонована у дисертації система псевдоввічливих стратегій у діалогічному мовленні персонажів, яка нараховує десять основних стратегій, серед яких сардонічна згода, прихована незгода, фейковий ентузіазм, надмірна офіційність, нещирі компліменти, прихована критика та інші. Кожна стратегія має свої унікальні механізми впливу та реалізується різними тактиками. Мовні засоби вираження псевдоввічливості (формальні звертання, імперативні й умовні конструкції та ін.) підкреслюють складність комунікативної взаємодії персонажів в умовах псевдоввічливості та сприяють створенню ілюзії ввічливості.

Четвертий розділ дисертації «Функціонування псевдоневвічливості в британській постмодерністській прозі» побудований за такою самою структурою, що і третій розділ: визначення диференційних ознак псевдоневвічливості, опис системи псевдоневвічливих стратегій та аналіз їх реалізації у діалогічному мовленні персонажів, систематизація функціонально-прагматичних засобів вираження псевдоневвічливості. Розділ відзначається системністю підходу до аналізу 7-ми мовних стратегій і численних тактик псевдоневвічливості, розкриваючи їхню роль у формуванні соціальної динаміки та міжособистісних взаємин персонажів. Він демонструє новизну у вивченні

псевдоневвічливості як соціально-комунікативного феномену, що дозволяє краще зрозуміти міжособистісну взаємодію між персонажами в літературних текстах постмодернізму. Матеріал підкріплено ілюстративними прикладами, що сприяє практичному застосуванню результатів дослідження в аналізі комунікації та розвитку міжкультурної компетентності.

Завершують дисертаційну студію чіткі та логічні *Висновки*, в яких ґрунтовно викладено основні результати наукового дослідження й окреслено ті теоретичні проблеми, які можуть стати предметом подальших наукових пошуків.

Дев'ять *додатків* до роботи, що викладені на 11-ти сторінках, є інформативними й змістовно доповнюють текст дисертації, слугують вагомим підґрунтям для заглиблення у досліджувану проблему.

Дисертаційне дослідження Фатуллаєвої Нармін є повністю завершеним. Авторка дисертації досягла мети, успішно розв'язала поставлені завдання.

6. Відсутність порушень академічної доброчесності.

Аналіз опублікованих праць Фатуллаєвої Нармін, як і тексту дисертації засвідчує, що дисертантка послідовно дотримується вимог академічної доброчесності. Зокрема, не виявлено академічного плагіату, елементів фабрикації чи фальсифікації. Авторка коректно покликається на джерела при використанні ідей та положень, які в них представлені, відповідно до норм законодавства про авторське право та суміжні права. Рецензована робота не містить текстових запозичень з інших праць.

7. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

1. Теоретичного обґрунтування потребує комунікативно-прагматичний підхід, застосований у дисертаційному дослідженні щодо вивчення категорії (не)ввічливості, яка є складним і багатограним соціокультурним феноменом. У сучасній лінгвістиці існують формальний і дискурсивний підходи, а також компромісні концепції різних дослідників, що враховують недоліки двох основних підходів, про що зазначено на стор. 34:

«Підходи на основі концепції «обличчя» й дискурсивні підходи мають чимало недоліків. Тому, цілком логічним є поява компромісних підходів до вивчення категорії (не)ввічливості, що поєднують переваги обох концепцій, а саме: концепція Г. Спенсер-Оатей [221; 220; 218; 222; 219], концепція Дж. Калпепера [141], концепція Дж. Калпепера й

М. Го [143], концепція нео-ввічливості Дж. Холмса, М. Марри й Б. Вайна [177; 178], а також концепція Д. Кадара й М. Го [182]».

Чи враховує підхід, застосований у дисертації, переваги та недоліки двох підходів (формального і дискурсивного) та концепцій названих авторів? Що відрізняє його від попередніх напрацювань? Що зумовлює його комплексність і комунікативно-прагматичну природу? Які аспекти категорії (не)ввічливості допомагає висвітлити такий підхід, щоб краще зрозуміти це явище?

2. Запитання викликають методологічні засади дисертаційного дослідження, оскільки у п. 2.1 викладено не методологічне, а теоретичне підґрунтя комунікативно-прагматичного підходу до вивчення псевдоввічливих і псевдоневвічливих стратегій, яке створено теорією дискурсу, теорією комунікативного дискурсу, теорією діалогічного дискурсу, теорією комунікативних стратегій і тактик, теорією мовленнєвого акту. Етапи аналізу, описані у п. 2.2, не проілюстровані прикладами, тому залишається незрозумілим, що саме постає критерієм розмежування псевдоввічливості і псевдоневвічливості, адже мовні засоби їх вираження є однаковими:

«Для вираження псевдоввічливості й псевдоневвічливості персонажі використовують такі засоби, як інтонація, формальні або зневажливі звертання, імперативні конструкції, питальні конструкції/риторичні запитання, умовні конструкції, конструкції з модальними дієсловами, конструкції з фразеологізмами, еліптичні конструкції, експресивні синтаксичні структури, стилістичні засоби». (с. 88).

Яким чином розрізняються псевдоввічливі (або псевдоневвічливі) стратегії, якщо їх реалізують ті самі тактики?

Наприклад (с. 207-208), тактика перебільшення реалізує 7 із 10-ти псевдоввічливих стратегій (стратегії сардонічної згоди, прихованої незгоди, конwersаційних імплікатур, фейкового ентузіазму, прихованої критики, нещирої подяки, маніфестації турботи), тактика непрямой критики – 5 стратегій (стратегії прихованої незгоди, фейкового ентузіазму, нещирої подяки, нещирого вибачення, маніфестації турботи), тактика емоційного впливу – 2 стратегії (стратегії фейкового ентузіазму, маніфестації турботи).

Чому і псевдоввічливі, і псевдоневвічливі стратегії реалізуються тими самими тактиками?

Наприклад (с. 208-209), тактика перебільшення, яка реалізує 7 із 10-ти псевдоввічливих стратегій, також реалізує 5 із 7-ми псевдоневвічливих стратегій (стратегії фейкового обурення, відвертої критики, нещирої образи, сардонічної похвали, маніфестації покори), а тактика емоційного впливу – 2 стратегії (стратегії фейкового обурення, сардонічної похвали).

3. Попри грамотний лінгвістичний аналіз ілюстративного матеріалу, поданий у третьому і четвертому розділах, висловлю деякі зауваження.

Сумнівним видається провідна роль морфологічних засобів у вираженні псевдоввічливості та псевдоневвічливості у досліджуваних текстах, як у прикладі на с. 55:

«*префіксація* сприяє маніпулюванню значеннями слів, створюючи різноманітні конотації, дозволяючи мовцю коригувати своє висловлення відповідно до комунікативно-прагматичної ситуації. Наприклад, використання префікса *ultra-* у висловленні *'You're such an ultra-expert on this topic, aren't you?'* применшує похвалу, даючи зрозуміти, що мовець насправді не вважає співрозмовника експертом».

До синтаксичних засобів вираження псевдоввічливості і псевдоневвічливості віднесено гіперболічні конструкції (с. 59) і фразеологічні конструкції (с. 61), які є лексико-семантичними стилістичними прийомами.

Літота розуміється у дисертації по-різному, або як «спосіб вираження думки за допомогою слова, яке має протилежне значення в негативній формі» (с. 60), або як мейоз (*meiosis*): «Використання *літоти* полягає у свідомому применшенні значення деякого явища або події з метою досягнення деякого комунікативного ефекту» (с. 151). Але у жодному із наведених прикладів літота, що є подвійним запереченням, відсутня:

С. 61: Наприклад, висловлення *'Well, that could have gone a little better'* містить літоту *a little better*, яка мінімізує те, що могло бути значним провалом, мовець таким чином приховано виражає своє невдоволення.

С. 151: *'Life is not that simple,' replied the older man sarcastically. 'There are outside forces in Russia and China trying to stir up trouble for us here'.* У наведеному тексті висловлення *Life is not that simple* применшує реальну складність ситуації.

4. Позитивне враження про загальну логічну архітектуру дисертації дещо спотворюють огріхи технічного та / або стилістичного характеру.

В назвах третього і четвертого розділів слово «функціонування» бажано замінити на «реалізація» або «застосування», оскільки стратегії не функціонують у тексті, а реалізуються або застосовуються.

У формулюванні мети, яка «полягає в системному й комплексному аналізі категорії псевдоввічливості й псевдонеєввічливості» (с. 17), слово «аналіз» виражає шлях досягнення мети, а не саму мету.

Оформлення рисунків моделі псевдоввічливості (с. 43) і псевдонеєввічливості (с. 50) не відповідає вимогам через відсутність назви рисунків і посилань на них у тексті розділу.

8. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових працях.

Основні теоретичні положення й практичні результати дослідження висвітлено у 8-ми одноосібних публікаціях, серед яких чотири – у затверджених наукових фахових виданнях України, чотири – тези міжнародних науково-практичних конференцій. На основі аналізу змісту публікацій Фатуллаєвої Нармін можна констатувати, що наукові положення і висновки, які було отримано в результаті проведеного дослідження, у друкованих працях викладено достатньо повно. Зміст, обсяг і кількість друкованих праць відповідають чинним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії і надають авторці право публічного захисту дисертаційного дослідження.

9. Оцінка мови і стилю викладення матеріалу дисертації.

Дисертаційна робота написана українською мовою. Текст дисертації вирізняється чіткістю, логічністю та високим рівнем академічного стилю. Авторка продемонструвала вміння глибокого аналізу й інтерпретації ілюстративного матеріалу, використовуючи сучасні методологічні підходи і доречний термінологічний апарат. Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

10. Відповідність змісту дисертації спеціальності, з якої вона подається до захисту.

Зміст дисертаційної праці відповідає предметній області спеціальності 035 Філологія.

11. Висновок про відповідність дисертації вимогам.

Загалом, враховуючи актуальність обраної теми дослідження, його структуру, зміст, наукову новизну одержаних результатів, дисертаційну роботу Фатуллаєвої Нармін Яшар кизи «Псевдоввічливі й псевдоневвічливі стратегії діалогічного мовлення персонажів у британській постмодерністській прозі» слід вважати самостійним завершеним науковим дослідженням, яке виконане на належному науково-теоретичному, методичному й емпіричному рівні, що має комплексний та логічний характер, містить положення, які характеризуються науковою новизною та заслуговують на практичну реалізацію, і яке відповідає всім вимогам рівня наукової кваліфікації здобувача, що зазначено у наказі Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) щодо оформлення дисертації, а також у «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. (зі змінами), що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а її авторка Фатуллаєва Нармін Яшар кизи, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри романо-германських мов
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

Віра НІКОНОВА